

TANULMÁNYOK

TIBOR PICHLER

A magyarországi politikai kultúra és a szlovák nemzeti gondolkodás¹

Dušan Kováč *A nemzeti identitás konstrukciói és a politikai kultúra változása*² című tanulmányában egy figyelmet és további kifejtést érdemlő témát vetett fel: a történelmi Magyarország (Uhorsko) politikai kultúrájának reflexióját. Bár a *politikai kultúra* fogalmát a társadalomtudományi irodalom elsősorban a nemzetállam kontextusában használja, ahogyan azt Gabriel A. Almond, Sidney C. Verba és Lucian W. Pye is teszi, Kováčnak igaza van abban, hogy termékenyen alkalmazható a sokszoros és egymással kölcsönösen konkuráló nacionalizációs folyamatoknak kitett pre-nemzeti birodalmak kontextusában is.³ Az Osztrák–Magyar Monarchia, különösen pedig a dualista Magyarország, de a történelmi Magyarország önmagában is az analitikus vizsgálódás megismerésre méltó tárgya lehet. „Uhorsko” – tehát a történelmi Magyarország – a szlovák nemzeti narratívában negatív töltetű fogalom. Ehhez hozzájárult a Csehszlovák Köztársaság hivatalos osztrákellenes, illetve a történelmi Magyarország ellen irányuló historizmusa is, amely korabeli pragmatikus szempontokból felmenthető ugyan, ám a történelmi megismerés szempontjából az ilyen megközelítés nem tekinthető produktívnak.

¹ Eredeti megjelenés: Pichler, Tibor: Uhorská politická kultúra a slovenské národovecké myslenie. In: *Kapitoly z histórie stredoeurópskeho priestoru v 19. a 20. storočí. Pocta k 70-ročnému jubileu Dušana Kováča*. Ed.: Edita Ivančíková. Bratislava, 2011. 200–212.

² A Szlovák Tudományos Akadémia Kiválóság Központjai „Kollektív identitások a modern társadalmakban – Közép-európai régió – A kollektív kategóriák és identitások konstrukciós, reprodukciós és transzformációs folyamatai” című kollektív monográfiájának része. Kováč, Dušan: *Konstrukcie národnej identity a zmena politickej kultúry*. In: *Kolektívne identity v moderných spoločnostiach – región strednej Európy – Procesy konštruovania, reprodukovania a transformácie kolektívnych kategórií a identít*. Eds.: Kiliánová, Gabriela-Kowalská, Eva-Krekovičová, Eva. Bratislava, 2009.

³ Kováč, 2009. 266.

Itt nem a nosztalgia megteremtéséről van szó, hanem a „régí tények” új olvasata és tárgyilagosa, kritikai elemzése révén megvalósuló feltáró vizsgálatáról. Várakozásaink szerint egy ilyen szisztematikusan lefolytatott kutatás sok érdekes ismeretet hozhat felszínre, elsősorban azon jelenségek vonatkozásában, amelyek a szlovák történelem magyarországi szakaszából eredtek és hosszú időn át jellemezték a szlovák társadalom különböző területeit. A tény, hogy Szlovákiát a történelmi Magyarország társadalmi formái és gyakorlatai kondicionálták, nem kerülte el Anton Štefánekné szociológus figyelmét, amikor az *erkölcsi magyarosodásról* és az újszlovákokról írt. Csehszlovákia cseh részén újraközvetíti az „osztráktalanítás” szükségességéről írtak és beszéltek. Ezek a kifejezések arról a politikai szándékról tanúskodnak, hogy megszakítsák azt a szokások révén elsajátított és tudat alatt továbbvitt magyarországi és osztrák társadalmi és politikai kulturális „homományt”, amelyet a politikai elitek az új állam építése elé gördülő akadállyal tartottak.

A történelmi Magyarország nacionalizációs folyamatának a történelmi szociológia szemszögéből több aspektusa van. A problémát nem a nemzeti narratívák perspektívájából kívánom vizsgálni.⁴ Olyan dologról van szó, amely szerintem analitikusan leírható a semleges szociológiai megközelítés alapján. Célom, hogy tematizáljam az ország történelmileg kondicionált átmenetét a rendek társadalmából a polgárok társadalmává, azaz a polgárosodás folyamatát, amely azért volt különleges, mert (a történelmi Magyarországon) a nemesi elitek irányították. Ezen elitek tisztában voltak a régi (rendi) rendszer fenntarthatatlanságával, és látták, mennyire fontos az ország lemaradásának megszüntetése, a dualista Magyarország fennállása idején azonban nem voltak hajlandóak elfogadni a modernizáció kihívását, amely a választójognak az ország lakosságának mind szélesebb rétegeire történő kiterjesztését jelentette. A történelmi magyarországi

⁴ A fő áramlat nemzeti narratívája gyakran hagyja figyelmen kívül a főszereplők személyes gyálázkodásba torkolló vitáit. Štefan Janšák ezért Daniel Lichard és Jozef Miloslav Hurban irodalmi nyelvről folytatott vitájának margójára találóan írta: „Irodalomtörténetünk így sok ellentétet elhallgat, megfosztva minket a tanulság levonásának lehetőségétől. Az írói dicsőség és a nemzet iránti szeretet nimbuszával felruházott személyeket állít nekünk egymás mellé, akik életük során egymás legádázabb ellenségei voltak. Megfosztja őket szenvedélyeiktől, amelyek felkavarták életüket, és így elveszi emberi mivoltuk felét. Szuperlatívuszok és gyönyörű jelzők halmozásával természetfeletti, elérhetetlen lényeket csinál belőlük.” Janšák, 1932. 57. Hurban állítólag azt mondta, hogy a szlovák felkelés a szlovák nyelv hatására történt, mert „e hangokat követve a nemzet a harcmezőre ment” (Janšák, 1932. 58.), miközben Lichard szerint a modern ideák hatásának következménye volt. Hurban propagandista volt és agitátor, aki nem egynek tartotta magát a sok közül, hanem az egész nemzet reprezentánsának. Lichard neki címezte a következő megjegyzést: „ne adja ki magát a nemzetnek, és ne mondja, hogy a mi gondolatunk nem a miénk, hanem a nemzetünké”. Janšák, 1932. 58.

politikai terminológiát alkalmazva: a „plebsz” nem kapott meghívót a „nemzetbe”. A szélesebb értelemben vett modernizáció folyamata az agrártársadalom iparivá alakulását jelentette. Az ország liberalizálásának és demokratizálásának ügye akadozott, és bizonyos értelemben felváltotta a bürokratikus hangszerelessű nacionális etatizmus – lényegében a volt nemesi nemzet tagjai építették a „nemzetállamot”. Alapvetően a régi elit próbálta „feltalálni magát” a változó időkben. A régi elit alatt a kiváltságok alakította magyarországi nemességet érttem, amely meghatározta az ország politikai profilját, lényegében egészen annak megszűnéséig, és tegyük még hozzá, hogy gyakran az uralkodó felé irányuló, egyfajta ragaszkodást is tükröző viszonyban. Vegyük még ehhez hozzá azt a megállapítást is, hogy végső soron a nemesi elit irányította a történelmi Magyarország megújulását a magyarországi-magyar etatizmus értelmében, figyelmen kívül hagyva a nemzetiségi törvényben felvázolt eötvösi magyarországi-politikai polgári modell lehetőségét.

Gyakran elhangzik, hogy az ország homogenizálásának előképül Franciaország szolgált a magyar politikusok számára. Ez az állítás azonban alapos vizsgálatot igényelne, mert a császárság bukását és a köztársaság kikiáltását követően erősen homogenizálódó Franciaország a polgári republikanizmus szimbólumrendszerét használta, ahogyan a francia forradalom is a római republikanizmus klasszikus mintáit igyekezett másolni.

Annak ellenére, hogy a történelmi Magyarország megszűnt és dacára annak a megállapításnak, hogy hatalmon lévő politikai elitje képtelen volt megoldani a nyelvileg és nemzetiségileg sokszínű ország hosszasan elhúzódó problémáit (bár a kezdet – az 1868. évi nemzetiségi törvény a történelmi Magyarország dualista formájának megalapításakor⁵ – pozitív volt) az ország politikai kultúrájának témájával azért is érdemes foglalkozni, mert a magyarországi politikai stílus, a kormányzás, a befolyás- és hatalomgyakorlás formája bőséges anyagot kínál az elméleti reflexió számára. Azt akarom ezzel mondani, hogy egy adott állam megszűnése vagy egy kormányzási forma sikertelensége nem csökkenti, sőt talán inkább éppen növeli a relevanciáját kutatási témaként. A politikai kultúra koncepciójának alkalmazása tehát lehetővé teszi, hogy kiszabaduljunk az etno-nemzeti narratívák szorításából, és segít felfedezni, hogy a történelmi Magyarország politikai kultúrájából mi él vagy élt tovább az „utód” politikai

⁵ A kiegyezés révén a történelmi Magyarország a Monarchián belül végérvényesen saját kormányzáshoz jutott, a végrehajtó hatalom a parlament befolyásának rovására erősödött meg, amelynek jelentősége a 19. század harmincas éveitől kezdett nőni. Péter, 2000. 240. Ez összefügg az állam szerepének erősítésével, miközben a hatalmon lévő politikai elit arra törekedett, hogy a történelmi Magyarországot nemzetállammá alakítsa – ez a folyamat Tisza Kálmán kormányának hatalomra kerülésével jut teljes lendülethez.

kultúrákban. Rögzítenünk kell tehát, hogy a magyarországi politikai cselekvés, politikai képzelőtehetség és viselkedésminták bizonyos típusai hosszú távon fennmaradtak a történelmi Magyarország utáni társadalmakban, formálták azokat, nyomot hagytak rajtuk, és posztfeudális szociális stílusok megjelenési formáinak is nevezhetjük őket.

Paul Lichterman és Daniel Cefaï szerint a politikai kultúrák „szimbólum- és jelentéskészletek vagy cselekvési stílusok, amelyek a politikai igények megfogalmazását, illetve az egyének és közösségek véleményformálását szervezik. A kultúra alatt a nyilvánosan megosztott szimbólumok, jelentések vagy cselekvési stílusok mintáit értjük, amelyek lehetővé teszik és korlátozzák, hogy az emberek mit mondhatnak és tehetnek”.⁶

Mielőtt behatolnánk a (történelmi) magyarországi politikai kultúra problémakörébe, amelyet majd a szlovák nemzeti politikai gondolkodással is ütköztetünk, bevezetőül emeljünk ki néhány tény, körülményt és keretet, amelyek gondolatmenetünkhöz szükségesek. A történelmi szociológia nézőpontjából még egyszer le kell szögezni, amit már megállapítottunk, hogy vizsgálódásunk tárgya a rendi társadalom polgári társadalommá alakulásának időszaka, egy olyan környezet, amelyben a többnyelvűség hagyományos és addig problémamentes jelenség volt, hiszen nem veszélyeztette az országot vagy az államot, és amikor a közigazgatás nyelve az úgymond etnikailag semleges latin volt, illetve ahol a felvilágosodás hatására lexikográfiai forradalmak (Benedict Anderson) mentek végbe, amelyek ezt a közeget, illetve főleg politikai és értelmiségi szereplőit döntő jelentőségű kihívás és dilemma elé állították. Három szereplőről lesz szó a továbbiakban: az uralkodóról, a nemességről és a nemzetük iránt elkötelezett szlovákokról, a szlovák nemzeti entuziasztákról (národovci).⁷

A változás szereplői

Az uralkodó és bürokratikus apparátusa a dinasztikus birodalom kormányzásának és igazgatásának centralizálására és egységesítésére törekedett. A király ezen igyekezete a magyarországi rendek, elsősorban a nemesség, tehát a nemesi nemzet ellenállásába ütközött, amely védte „alkotmányos jogait” és országa sajátosságait a koronával szemben, amelyet a dinasztia feje testesített meg, akinek

⁶ Lichterman–Cefaï, 2006. 392.

⁷ A szlovák „národovec” kifejezés magyarra körülményesen fordítható, jelentése: a szlovák nemzeti célok iránt elkötelezett szlovák. Itt felváltva a „nemzete iránt elkötelezett szlovák”, a „szlovák nemzeti entuziaszta”, illetve az „entuziaszta” kifejezésekkel adjuk vissza.

a körülmények együttállása okán egynél több koronája volt. Ez pedig problémát jelentett, mert – a saját szemszögéből érthető módon – ezek „szuperkoronában” történő egyesítésére törekedett, azaz egységesíteni akarta az uralma alá tartozó különféle tartományokat. A változás harmadik, intézményes keretek nélkül ténykedő szereplői a nemzetük iránt elkötelezett szlovákok (národovci) voltak, akik a nyelvi nemzetet próbálták a történelmi Magyarország vagy Ausztria kereteibe közjogilag szilárdan illeszkedő, intézményes nemzetté alakítani. A többnemzetiségű történelmi Magyarország a szlovák entuziaszták szerint intézményesen többnemzetűvé vált volna. Ez a három szereplő vett részt a történelmi Magyarország átalakításának folyamatában, azonban különböztek hatalmuk hatását, cselekvésük stílusát és eszközeit tekintve. E három szereplőből azonban a szó valódi értelmében csak kettő volt szereplő, hiszen a harmadik, a nemzetük iránt elkötelezett szlovákok csoportja politikai, azaz hatalmi értelemben csak aspiráns, azaz hatalmilag nem etablált szereplő volt, azaz tulajdonképpen csak leendő szereplő, vagy másként – olyan szereplő, akinek egyelőre potenciális fenygetési kapacitása volt. Politikája a politikai kísérletek politikája volt.

Az említett szereplői hármás az osztrák-magyar kiegyezésig, azaz az 1867-ig terjedő időszakban tevékenykedett. Ezt az évet, illetve ezt az alapító aktust követően az uralkodó, leszámítva az 1905. évi válságot, magyarországi ügyekbe tevékenyen nem avatkozott be, nem használta többet a nemzetiségi kártyát a magyarországi (nemesi) politikai elitre történő nyomásgyakorlás eszközeként.

A szlovák nemzeti entuziaszták nemzetalkotó projektek szerzői voltak, amelyek jellemző dimenziói a filozófiai-történelmi (a politika helyettesítője), a nyelvi-kulturális, illetve végső soron a politizáló dimenzió voltak: a politikai környezetbe próbálták bevezetni és ott képviselni a nyelve által definiált nemzetet. A nemzeti entuziaszták (národovci) szintén egy szociológiai problémába ütköztek, amelynek kontextusa magyarországi volt. Nemzetet akartak építeni. Köztudott, hogy ennek a szándéknak több fázisa volt. A nyelvi: az új irodalmi nyelv kodifikációja révén biztosítani a leendő magas kultúra fejlődését. A kodifikáció célja volt természetesen a szlovák értelmiség irodalmi nyelv kérdésében nem egységes rétegének egyesítése is. E folyamat része volt az is, hogy megalkották a magyarországi történelem szlovák nemzeti narratíváját, abban az értelemben, hogy a nagy-morva, Magyarország előtti időszakot hangsúlyozták a saját történelmiség korszakaként, ezzel egyidejűleg pedig a szláv kölcsönösség motívumát emelték ki, amelynek célja az autonóm szlovák kollektív azonosság-tudat megerősítése volt. A szlovák nemzetalkotó mozgalom idején a magyarországi történelemnek többféle megközelítése látható: Ludovít Štúr (1815–1856) és Jozef Miloslav Hurban (1817–1888) megközelítésében a hangsúly a magyarországi kontextustól való elkülönülésen van, a szlovák történelem magyarországi

szakasza a nemzeti tétlenség, a „henyélés”⁸ korszaka. A 19. század utolsó harmadában egyes, nemzetük iránt elkötelezett szlovákok (például Samuel Štefanovič és fia, Miloš) megközelítésében fellelhető a közös történelemre figyelmeztető vélemény, amely hangsúlyozza a történelmi magyar államnak a kis nemzetek által lakott Közép-Európa autonómiájára gyakorolt pozitív hatását; megemlíti Szent István államférfiúi és politikai bölcsességét, elsősorban Imre fiához intézett *Intelmeinek* a diktumát, amely szerint az egynyelvű és egyszokású királyság gyöngye és törekeny. Az ország etnikai sokszínűségének jótékony hatásait elismerő diktum inspirálja később a modernitás követelményeinek megfelelő, a több nemzettel bíró Magyarország igazságos megújítására vonatkozó elképzeléseket, bár ahogyan Andrew C. Janos írja, ez az elv eredetileg talán magyar alattvalóinak törzsi ösztöneit gyengítő, kedvelt eszköznek számított.⁹

Hogyan formálódik a szlovák nemzet?

Štúr és Hurban szlovák nemzetépítési projektje az új irodalmi nyelv által erősített nyelvi identitás politikai identitásba történő kivételének problémájával szembesült. Ebben a tekintetben lépett előtérbe az összetartozás, a kollektív öntudatra ébredés kérdése. Ha a nemzetépítés problémáját annak szociológiájára redukáljuk, azaz kiszabadítjuk a szlávok történelmi küldetéséről szóló elképzelésekbe torkolló romantikus filozófiai-történelmi eszmefuttatások kötelékéből és helyette az egy nyelvet beszélő szlovák lakosság politikai közösséggé alakulásának problémájára összpontosítunk, megállapíthatjuk, hogy a Štúrt követő, nemzetük iránt elkötelezett szlovákok (entuziaszták) azzal a problémával szembesültek, hogy miként „csináljanak” Felső-Magyarország szlovákul beszélő lakosságából egy nemzetet, azaz, hogyan ériék el, hogy a társadalmi rétegek: a köznemesek, a nép és az értelmiség egy közös tudattal átfont egységet alkossanak.¹⁰ Ez volt

⁸ Štúr és Hurban nemzeti ideológiájában két érvelési irányt figyelhetünk meg: a népi romantizmust és a Nagy-Morva Birodalmat újra felfedező történelmi romantizmust. Ez azt jelenti, hogy esetükben nemcsak a herderi értelemben vett „népi nemzetről” volt szó, hanem azt egy állami hagyomány feltalálásával kombinálták, ami fontos momentuma a történelmi Magyarországon belüli szlovák nemzet kialakításának és az 1848-as *A szlovák nemzet követeléseiben* megfogalmazott politikai programnak.

⁹ Janos, 1982. 10.

¹⁰ A nemzeti történetírásokban bevett gyakorlat, hogy a nemzetek (magyarok, szlovákok stb.) neveit, mint a politikai közbeszédben és versenyben egymással szembenálló ellenfeleket említik, ám szociológiai értelemben ekkor még nem beszélhetünk „kész” modern nemzetekről, amelyek meghaladták volna a társadalmi szegmentációt a saját kereteiken belül, és szignifikáns érzékük lett volna ahhoz, ami közös.

a 19. századi szlovák nemzetalkotó folyamat alapvető kérdése, és talán még azt hozzáfűzhetjük, hogy a szlovák nemzetalkotás kérdése a 20. század elején kezdett változni, amikor a nemzeti mozgalom aktivistái végérvényesen lemondtak a köznemesség részvételéről; a szlovák politikai publicisztikában találkozhatunk olyan cikkekkel, amelyek kritikusan láttatják a köznemesség szociális normáinak és maximáinak avittas és terméketlen voltát.

A szlovák nemzetalkotó folyamat kulcskérdése - a felső-magyarországi szlovák köznemesség

A szlovák nemzetalkotás szempontjából szereplőnek nevezhetjük a nemzeti érzelmű, elkötelezettségű értelmiségieket – az entuziasztákat (národovci). Mivel ők tapasztalataikat és mentális profiljukat tekintve apolitikus szereplők voltak, igyekeztek maguk mellé állítani a felső-magyarországi szlovák nyelvű lakosság azon csoportját, akik a vármegyékben rendelkeztek ilyen tapasztalatokkal, földbirtokokkal és politikai befolyással, azaz igyekeztek ügyük számára megnyerni a felső-magyarországi szlovák köznemességet. E törekvésük történelmi szempontból sikertelennek bizonyult, bár a 19. században akadtak kivételek, amelyek azonban statisztikai-szociológiai szempontból nem nevezhetőek szignifikánsnak. Azonban az általánosító, elítélő „renegát”, elmagyarosodott vagy nemzetét megtagadó, ahhoz hűtlen („maďarón”) megjelölések történelmileg semmire sem szolgáltattak magyarázatot, ráadásul ezen értékelések kiindulópontja a nacionalista diskurzus egyik résztvevőjének pozíciója volt és a nacionalizmusok vitájában, nem pedig a kutató vagy a megfigyelő szempontjai alapján fogalmazódott meg. A szlovák nacionalista oldal a felső-magyarországi köznemesség szlovák nemzeti mozgalomtól való távolmaradását e réteg történelmi kudarcának tartja; nem vizsgálják, megkerülik e réteg mentalitását, amelynek társadalomtörténeti gyökerei, hagyományai, neveltetése és iskolázottsága eltért a szlovák entuziasztákétól. A köznemeselek műveltségükre helyben, a megyékben tettek szert, tapasztalati alapon: részt vettek a megyei és azokon keresztül az országos ügyek intézésében, a magyarországi joggyakorlásban; a köznemesség a vagyon és a hatalom osztálya volt. A nemzetükért elkötelezett szlovákokat az elsősorban inkább a német értelmiségiektől „importált” korabeli *elvek* formálták, azaz az iskola és a könyvek, politikájuk „könyvízü”, néha utópisztikus volt, míg a köznemesség politikája érdekalapú és empirikus.

Tekintettel arra, hogy a nemzetük iránt elkötelezett szlovákok önmagukban nem alkottak hatalommal és befolyással rendelkező réteget, az általuk képviselni kívánt „népre” támaszkodtak, latin kifejezéssel élve *idealiter*, tehát anélkül, hogy

az entuziaszták és a nép között valóban létező kapcsolatok lettek volna: ez esetben egy egyoldalúan deklarált, szervezetenként egyelőre megvalósulatlan kapcsolatról volt szó. Štúrnak és Hurbannak az 1848–1849-es forradalom idején a nép körében folytatott agitációra irányuló törekvései sikertelenek voltak.¹¹ Ez ugyanis azt a gyanút keltette a befolyásos és udvari politikát sok szempontból meghatározó Windischgrätz herceg konzervatív udvari köreiben, hogy kommunista agitációról lehet szó. Maga Štúr a halála után megjelent írásában (*A szlávok és a jövő világa*) szigorú kritikának vetette alá a kommunizmus ideológiáját, és egyértelműen elutasította azt; mindazonáltal az, hogy ilyen benyomások alakultak ki róluk, bizonyítja, hogy a politikainak nevezhető célok eléréséhez ügyetlenül és tapasztalatok nélkül láttak hozzá.

Persze érthető is, hogy a szlovák anyanyelvű köznemesség mint társadalmi réteg, nagyon nehezen válhatott egyik napról a másikra a népként definiált szlovák nacionalizmus politikai vezérévé (ha válhatott egyáltalán), egy ilyen döntés elvárása a politikai fantasztikummal vagy illuzionizmussal határos (ami azonban alapvetésként a magyarországi politikai kultúrát is jellemezte: a Monarchia kultúrtörténetét jól ismerő William Johnston *wishful thinking*nek, az illuzionizmusra való hajlamnak nevezte). Tekintettel a rendi társadalom hosszú hagyományaira, nem volt realisztikus az az elképzelés, hogy a köznemesség váljon a szlovák nacionalizmus politikai vezérévé. Végso soron a felső-magyarországi köznemesség és a felső-magyarországi parasztság is inkább konzervatív rétegek voltak. A polgári egyenlőség, minden magyarországi állampolgár törvény előtti egyenlőségének kikiáltása hirtelen jött, és nézeteit, mentalitását tekintve a „nép” mint „alattvaló” réteg nem volt még felkészülve egy ilyen szerepre. Erről a problémáról intellektuális élvezettel olvashatunk Jonáš Záborský sajátágosan dokumentarista prózáiban, a *Panslavistický farár* (A pánszláv pap) és a *Dva dni v Chujave* (Két nap Chujavában) címűekben. Jonáš Záborský és Ludovít Štúr között ellentét volt a megfelelő nemzetalkotó stratégiát illetően is. Štúr Záborský szerint úgy képzelte, hogy „a nép tömegeire kell hatást gyakorolni, és a népen keresztül megragadni a nemzetáruló papságot és a javíthatatlan köznemességet”. Záborský, aki saját nemzetalkotó doktrínáját a szociális pedagógiára, ma úgy mondanánk, hogy szociális kompetenciák és készségek fejlesztésére alapította, úgy kontrázott Štúrnak, hogy „apránként kell megnyerni a papságot és a köz-

¹¹ Lásd Ludovít Štúr elmékedését arról, hogy a szlovák katolikus nép érdektelen és nem fogékony az 1848–1849-es forradalom idején: *Slovanstvo a svet budúcnosti* (A szlávok és a jövő világa) című írásában.

nemességet is az irodalmon keresztül, majd azután nemesíteni a nyers tömeget [azaz a népet, T.P.], amely mindig csak a köznemességet és a papságot követi.”¹² Záborský állítása lényegében azt mutatja, hogy minden ellentét és igazságtalanság dacára léteztek a köznemesség és a nép között az évszázadok által formált kötődések, amelyeket nehezen lehetett volna egyik napról a másikra megszakítani. Mivel a nemzetük iránt elkötelezett szlovákok nem tudták a maguk oldalára állítani a felső-magyarországi köznemességet, nem tudtak politikai befolyást generálni a 19. század folyamán; klasszikus 19. századi módszerük a „próbálkozás” maradt. Az entuziaszta diskurzusban, pontosabban a nem kellően értékelt Miloš Štefanovič¹³ írásaiban a 19. század végétől megjelent és vitákat váltott ki a köznemesség társadalmi-kulturális kritikája, amelyben ez a réteg a múltban gyökerező és a jövőben helytállni képtelen szociális formaként jelent meg. Ez a téma azután a 20. század elején, a *Průdy* című folyóirat első évfolyamainak lapjain teljesedett ki.¹⁴

Le kell persze szögezni – ahogyan erre már fentebb utaltam – szociológiailag leegyszerűsítő a szlovák nemzet elárulását felróni a felső-magyarországi szlovák köznemességnek. Ha figyelembe vesszük a kiváltságos magyarországi nemesi nemzethez tartozás hagyományát, nem lehet nem észrevenni a hagyományos magyarországi politikai berendezkedéssel való összefonódást, továbbá az erős társadalmi-gazdasági érdekeket, amelyek együttesen tették lehetetlenné, hogy a szlovák anyanyelvű nemesség egyik napról a másikra a politikailag kirekesztett nép, az egykori *misera contribuens plebs* képviselőjévé válhasson. A történelmi Magyarország hagyományos politikai rendszerében – amely kétpólusú volt: az egyik oldalon az uralkodó (a korona) és jogai, a másik oldalon a nemesség, a nemesi nemzet és jogai által képviselt ország állt – olyan feszültségek jelentkeztek, amelyeket az országgyűléseken tárgyalások útján (*tractatus dietalis*) igyekeztek megoldani, amely gyakran (bár nem mindig) végződött egyfajta *quid pro quo* „üzlettel”. A nemesi nemzet tárgyalása uralkodójával, amelyet az országgyűlés intézményes alapjain folytatott, mindig egyfajta kiegyezés volt, és ezzel a kifejezéssel jelölhetjük a nemesi nemzet és uralkodója közti viszony történetét is. A nemesi nemzet hagyománya, a nemesi nemzethez való tartozás bizonyára nagyon erős volt, és legalább ilyen, ha nem erősebb volt a megyei politikai élet hagyománya, mivel a megyék voltak a *communitas nobilium*, és rendkívül szilárd

¹² Záborský, 1953–1954. 254.

¹³ Pichler, 2009. 939–947.

¹⁴ A *Průdy* folyóiratot 1909-ben alapították, és az első világháború évei kivételével 1938-ig működött a szlovák politikai és kulturális modernizmus platformjaként.

helyzetük volt a hagyományos magyarországi politikában: bizonyos mértékig megtorpedózhatták az uralkodói politikát, utasításokkal ellátott képviselőket küldtek az országgyűlésbe, megyei szinten bizonyos jogalkotási jogkörökkel is rendelkeztek. Mindezek azt a köteléket jelzik, amely a politikai magyarsághoz fűzte őket, és amelyet a kiegyezés után megerősített az a tény, hogy a nemesség és főként a vidéki nemesség képezte elsősorban az államigazgatás bürokratikus apparátusát, uralva az állam legbefolyásosabb rétegét.

Ha közelebbről vizsgáljuk a felső-magyarországi nemesség és a nép viszonyát, szimbiózis jellegű kapcsolatokat is láthatunk, amelyek felett a marxista történelmi módszertan elsiklott, vagy a hamis tudat jelenségeinek nevezte. Ezek a kapcsolatok azonban, főleg vidéken, erősen meggyökereztek, és ugyan hierarchikus, azonban gyakran mégis familiáris jellegű viszonyt eredményeztek az „úr” és a „szolgálók” között, akik vagy a szélesebb értelemben vett háztartás, vagy az úri birtok működésének részét képezték, amely utóbbihoz gyakran a földesúr uralma alatt álló falvak is tartoztak. Akkor is találkozhatunk e tény kommentárjaival, ha a szlovák nemzeti mozgalomhoz kötődő szerzők írásait olvassuk: lásd például Jonáš Záborský már idézett megállapítását. Ezenkívül tekintetbe kell venni azt a nemzetük iránt elkötelezett szlovákok szövegeiben jól dokumentált tény is, hogy még nekik, a nép idealizált és romantizált felfogásával dolgozó szlovák entuziasztáknak sem sikerült a 19. században a *gyakorlatban* képviselni és bevinni a politikába a vidéki népet. A nép és az értelmiség között nem volt automatikus bizalom, és több konzervatív entuziasztát, különösen Vajanskýt érte az a kritika, hogy a szlovák nemzeti entuziazmust a nemesi étosz egyfajta utánzatként élük meg.¹⁵ Az entuziaszták által kezdeményezett nemzetalkotási projekt szempontjából, štúri kifejezéssel élve, nemzeti öntudatosodásról volt szó. A leendő nemzetet egyszerűen szólva a szlovákul beszélő köznemesség, értelmiség és nép alkotta. A nyelvi rokonság alapján, a nyomtatott sajtó közvéleményformáló szerepével, a standard irodalmi nyelv kodifikálásával, történelmi ideológiával és nemzeti mítoszokkal életre hívott összetartozás azonban nem volt úgymond történelmileg elégséges; itt a rendek polgári átalakulási folyamatának szociológiai problémája is felmerült. És ennek a folyamatnak nemcsak a történelmi Magyarország egészét érintő aspektusa volt, hanem tiszta etnikai-szlovák szinten is megnyilvánult, és ezen túlmenően intézményi értelemben sem valósult meg; a szlovák nacionalizmusnak is foglalkoznia kellett a hagyományos rendi rétegződés egységes, a törvény előtti egyenlőségen alapuló társadalommá alakulásának problémájával.

¹⁵ Lásd Prúdy, (1910–1911).

A magyarországi politikai kultúra

A történelmi Magyarország politikai kultúráját hagyományos értelemben az uralkodó (a korona) és az országot képviselő nemesi nemzet szerkezeti dualizmusa jellemezte, akik az országgyűlésben tárgyaltak és egyezkedtek. Ebből a versenyből, mondhatni hatalmi kötélhúzásból, végül továbbra is a hagyományos elit, a nemesség által képviselt „ország” került ki, ha nem is abszolút, de feltételes győztesként, miközben ez a nemesség a dualista Magyarországot eredményező modernizációs átalakulás folyamatában is megőrizte a rendből polgárivá alakuló társadalom képlékenységével jellemezhető társadalmi konfigurációban betöltött, meghatározó szerepét. Megállapíthatjuk azonban, hogy a dualista Magyarország fennállása idején nem sikerült elérni a modern társadalom megszilárdulásában megjelölt célt és az ország lakossága továbbra is szegmentált, a feudalizmus erős hatása alatt álló, hierarchikus szociális képződmény maradt. A kiváltságos rétegek és a *misera contribuens plebs* kettősségében megnyilvánuló megosztottság módosult értelemben, de továbbra is fennmaradt. A magyarországi alkotmány és alkotmányos jog történetének kutatására specializálódott Péter László történész leszögezte, hogy a dualista Magyarország tulajdonképpen a nemesség parlamenti oligarchiája volt.¹⁶

A számunkra fontos kérdés azonban az, milyen hatással van a magyarországi politikai kultúra a szlovák nemzeti elkötelezettségű politikai gondolkodásra. Ebben az összefüggésben a formális vagy pontosabban talán procedurális hasonlóságokra hívnám fel a figyelmet, amelyek a szlovák felségfolyamodványok, az uralkodónak és minisztériumnak címzett kérelmek szlovák nemzeti stratégiája, illetve az országgyűlésekben az uralkodónak címzett kérelmek alapján folyó, már említett tárgyalások között mutatkoznak. A Štúr által kezdeményezett és Pavel Jozeffy tiszai evangélikus szuperintendens által benyújtott 1842. évi szlovák felségfolyamodvány a politikai rendszer működése szempontjából közvetlen akció volt, amely révén betérjesztői a magyarországi alkotmányos politikai rendszer azon pólusához fordultak, aki a végrehajtásért volt felelős, azaz az uralkodóhoz (a koronához). Szokás volt panaszokat terjeszteni az uralkodó elé az országgyűlésben, amit természetesen a felségfolyamodvány betérjesztői nem tehettek meg, mivel a megyerendszerben nem voltak megfelelő helyzetben és nem volt kellő befolyásuk. Az 1848-as *A szlovák nemzet követeléseit (Ő császári és királyi felsége, a magyar országgyűlés, a magyar nádor, a helytartó őfensége, a magyar minisztérium és az emberiség és nemzetiség minden barátja elé)* a radikális *gravaminális* politikai stratégia és cselekvés bizonyos típusának tekinthetjük.

¹⁶ Péter, 2000. 344.

A reformkori magyar országgyűlések (ami a magyar történetírás kifejezése, míg a szlovák történetírásban ezen országgyűlések problematikája inkább marginális) érdekes anyagot szolgáltatnak a történelmi Magyarország egészének modernizációjával kapcsolatos diskurzus vizsgálatához. Megállapíthatjuk, hogy az ellenzék fellépése és működése stabilizálódott a centralizációs politikákat megvalósító koronával szemben, és igyekezett nagyobb politikai befolyáshoz juttatni az országgyűlést, illetve fokozatosan megnyitni a nemesi politikai nemzetet a magyarországi lakosság további csoportjai számára – választójogot adni a köznépeknek (nem nemeseknek), vagyis elmélyíteni az országgyűlés képviselői jellegét, amivel megkezdődhetne a történelmi Magyarország szokásalapú „alkotmányának”¹⁷ modernizációja („konverziója”). Az országgyűlésben tárgyalt sok javaslat közül például jelentős volt az, amely révén be kívánták vezetni a hivatalnoki felelősség intézményét a kormányzati felelősség kezdeményezésének előfutáraként. Az ún. reformkori (azaz az 1825-től a negyvenes évekig összehívott) országgyűlések jól példázzák, hogy a nemesi politikusok és értelmiségiek jelentős része tudatában volt a történelmi Magyarország *lemaradásának*, valamint annak, hogy elkerülhetetlenek az ország gazdasági és politikai modernizációját célzó politikák, amennyiben vezető rétege a jövőben is meg kívánja őrizni politikai befolyását.¹⁸

A történelmi Magyarország egészére jellemző politikai diskurzus szempontjából azonban (és itt nemcsak a magyarországi magyar nemesi politikai és szellemi elitek diskurzusára gondolok, hanem általánosságban a magyarországi nemesi elitekére, valamint a magyarországi „nemzetiségi” értelmiségi elitek diskurzusára is) erősen vitatott volt a magyar nyelv bevezetésének kérdése az ország – a latin helyett az új igazgatási vagy korabeli szóhasználattal élve – diplomáciai nyelveként. Az új diplomáciai nyelv bevezetését a magyarországi nemzetiségi értelmiségi elitek „magyarosításként”, azaz nemcsak új igazgatási nyelveként, hanem egyúttal mint a többnyelvű magyarországi lakosság minden rétegének az etno-magyar szimbolikával történő beoltására irányuló kultúrpolitikaként és nyilvános kampányként élték meg. Ez az eljárás, amelyet például a református és ágostai hitvallású protestánsok egyházi unióját célzó kezdeményezések is kísérték, érezhető ellenállást váltott ki a „nemzeti egyházak” hagyományában tényke-

¹⁷ Ahogy Péter László figyelmeztet, a magyarországi politikai rendszert megjelölő „alkotmány” kifejezés a 18. század végén került be a magyarországi politikai diskurzusba Montesquieu *A törvények szelleméről* című munkája révén, amely mondhatni egyetlen magyarországi nemesi könyvtárból sem hiányzott, és amint mondja, amelynek alapján a magyarországi nemesek rájöttek, hogy „konstitúciójuk” van. Lásd Montesquieu gondolatainak reflexióit Ján Paláriknál. Baer, 2010. 70–83.

¹⁸ Lásd még: Hubenák, 2000. 174.

dő és élő értelmiségek körében, így például a lutheránusokéban, akik számára a kulturális magyarosítás határozottan elfogadhatatlan volt. Ez a problémakör jól nyomon követhető az evangélikus egyház országos felügyelőjének, Zay grófnak az ilyen irányú lépéseire érkező tömeges, negatív publicisztikai visszhangban. A javaslatai kapcsán fellángolt viták jelzik, hogy a vallási közösségek életének hagyományaiba történő beavatkozásról volt szó, és egyidejűleg az is megmutatkozott, hogy a felső-magyarországi evangélikus vallási közösségeken belül eltávolodnak egymástól a nemesi és az értelmiségi hívek.

A történelmi Magyarország modernizációs átalakításának kontextusában fontos tény volt az az ellentét, amely egyfelől az egyéni jogok és a törvény előtti egyenlőség elve mentén a nemesi nemzetnek a lakosság további rétegei számára történő megnyitásának projektjére alapított, és az ország politikai modernizációjára vonatkozó elképzelés, illetve másfelől, az ország lakossága kulturális homogenizálásának, azaz kulturális asszimilálásának elképzelése között feszült, miközben ez utóbbi a többnyelvű országban sértette a nemzetiségek azon jogát, hogy a közéletben anyanyelvüket használhassák. Az 1848 márciusa előtti Magyarországon jelentős ellentét alakult ki az ország politikai modernizációjáról folyó vitában, ami nagy hatással volt az ország jövőjére. A politikai jogok nem foglalták magukba a kulturális vagy nyelvi jogokat, vagy – utalva a végre nem hajtott nemzetiségi törvényre –, csak elméletileg és az illúziók szintjén foglalták magukba. Ebből a tényből erednek azután a magyarországi nemzetiségeknek az ország politikai rendszerének átalakítására vonatkozó elgondolásai, amelyek a történelmi Magyarországot föderatív államként vagy a nemzetek országaként láttatták. A nemzetiségi-politikai diskurzus ezen típusa a 19. század hatvanas éveiben éri el tetőpontját.

Semmi sem örök, és ez érvényes az államalakulatokra is. A 19. századi magyarországi-magyar politikai elit rettegett az állam lehetséges megszűnésének látomásától, és – mondhatni – a század utolsó évtizedeiben azt a politikát választotta, hogy inkább nem vesz tudomást a kellemetlen és nemkívánatos tényekről, amivel azonban saját mozgásterét szűkítette és megfosztotta magát a valóság alakításában, illetve az ország esetleges felosztásának irányításában való részvételtől. A tudatos vakság csökönös politikája végül olyan helyzetbe juttatta, amelyben azután már nem volt választása, és a politikai mozgásképtelenség állapotában találta magát.

Térjünk azonban vissza a 19. század első felébe, amikor a történelmi Magyarországon lefektették az ország további fejlődésének váltóit. A forradalmat megelőző időszakban az összmagyarországi közéleti diskurzus polemikus volt; ám tulajdonképpen nem is létezett az ország egészét átfogó értelemben, hiszen a hivatalos asszimilációs politika által érintett nemzeti érzelmű rétegek, beleértve

a szlovák nemzeti érzelmű értelmiséget, nem a magyarországi sajtóban, hanem külföldön, főként Lipcsében publikálták nézeteiket. Az ország- és megyegyűléseken, illetve a nemzeti kaszinókon kívül nem léteztek országos méretű fórumok, ezekben pedig a magyarországi nemzetiségi pozíciók képviselői nem tevékenykedtek.

Külön valósult meg a magyarországi-magyar állami és a magyarországi-nemzetiségi diskurzus, amelyek eltérő érveléstípusokat alkalmaztak. A magyarországi-állami diskurzus a modernizációs jogi-politikai és gazdasági érvrendszerre épített, ám összességében nem reflektált kellő mértékben az ország jövője szempontjából lényeges szükségszerűségekre, amely szerint a magyarországi nemzetiségi problémára kiegyensúlyozott, minden fél számára kielégítő megoldást kell találni, amivel kapitális, később már nem orvosolható hibát követett el. A politikai elitek lekéstek az úgynevezett *the window of opportunity*ről. A hivatalos, a történelmi Magyarország lakosságának polgárosításáról szóló diskurzusnak alapvető problémái voltak a magyarországi nemzetiségi jogok tematizálását, majd később a nemzetiségi törvény végrehajtását illetően. Ez azt jelenti, hogy a történelmi Magyarország egyes, törvény előtt elvben egyenlő lakosait megillető, egyéni politikai jogokból kiinduló pozíció azáltal, hogy nem reflektált kellő időben az egyes magyarországi állampolgárok kulturális és nyelvi jogaira, nem tudta teljes egészében lefedni a modernizálódni igyekvő történelmi Magyarország minden összetett feladatát. Ezt a feladatsort a magyarországi politikai színtér egy másik szereplője – a szlovák entuziaszták – a nemzeti elkötelezettségű értelmiség fejtette ki. Kiindulópontjuk a nyelvi nemzetre épülő érvelés volt. Herder érvelését használták, aki szerint az egyedi nemzeteknek joguk van a fejlődéshez, azaz nem az egyénnel, hanem a közösséggel érveltek – a nyelv és a szokások nemzetével, amelyet politikai elképzeléseik alapvető építőkövének tartottak. A nemzet nem gondolati konstrukció volt, hanem egy emberjogi védelem alá eső természetes dolog. A nemzet iránti szeretetnek erősebbnek kellett lennie a hazaszeretetnél. Nem sok jóra számíthatott az a haza, amely elnyomta a nemzet iránti szeretetet.

Zárásként

Célunk az volt, hogy nagy vonalakban kövessük a történelmi Magyarország rendi társadalmának polgárvá alakulását. A magyarországi-állami elitek magyarországi politikai nemzetet akartak építeni, aminek alapvető hiányossága az volt, hogy képtelenek voltak etnikailag semleges szimbolikával felruházni, vagy nem voltak képesek egy etnikailag inkluzív szimbolikát kigondolni hozzá. A szlovák

entuziaszta írásokban találunk néhány támpontot arra nézve, hogyan képzelik el a toleráns és államférfiúi bölcsességgel kitűnő magyarországi–magyar politikai szimbolikát: visszautalnak Szent István királynak Imre fiához intézett Intelmeire, amelyek szerint az egynyelvű és megszokású ország törekeny.

A politikai átalakulás korábban már említett szereplőinek szemszögéből a probléma így merült fel: a többszörös király centralizálni akarta területeit, a nemesi nemzet a saját alkotmánya alapján és elsősorban saját felelős kormánya révén kívánta irányítani az országot, azaz a történelmi Magyarországot, és közben a befogadó politikai nemzet koncepciójával és elméletével kísérletezett, ám a valóságban a vagyoni és műveltségi cenzust elismerő, korlátozott választójoggal dolgozott. A nemzetük iránt elkötelezett szlovákok leginkább a nyelvi nemzet koncepciójával érveltek, és céljuk annak intézményesülése volt, bár a 19. század utolsó évtizedeiben az 1868. évi nemzetiségi törvény stratégiájának érvényre juttatása lett a céljuk. Ez azt jelenti, hogy a változás szereplőinek céljai ütköztek egymással. A rendi társadalom polgárivá alakulásának szociológiai problémája egy többnyelvű és hatalmas szövevényes környezetben nem volt egyszerűen megoldható. Több, egymással konkuráló centrum működött, több, szintén egymással versengő, különböző hatalmi súllyal és koncepcióval rendelkező szereplő ténykedett, és mindez egy képlékeny külpolitikai közegben játszódott le. A magyarországi modernitás Budapesten találta meg helyét és kifejezőeszközzeit, amely gazdasági és kulturális értelemben is pulzáló európai metropolisszá vált, ám az ország többi része nem volt képes lépést tartani vele. A nemzetileg elkötelezett szlovák mozgalom mögül hiányzott a modern városi központ, amelyet oly sürgetően propagált Miloš Štefanovič. A provinciális Turócszentmárton és a vidékies Szokolca voltak helyette.

A nemzetük iránt elkötelezett szlovákok (entuziaszták) szövegeinek tanulmányozása alapján megállapítható, hogy az ő helyzetük sem volt egyszerű. A szlovák nemzet konstitúciós folyamata ugyanis, ahogyan azt fentebb már említettük, szintén szembetalálta magát a kérdéssel, hogy miként lehet leküzdeni a felső-magyarországi szlovák anyanyelvű lakosság mentalitásában meglévő rendiséget, hogyan lehet belőle nemzetet alkotni. A történelmi Magyarországon hagyományosan rendi nemesi nemzet létezett, de semmilyen más nem épült fel és nem volt, úgymond, készen. A szlovákok is rendekre tagozódtak, és a nemzeti entuziaszták előtt álló feladat az volt, hogy a különböző rendekből, illetve főként rendi tudatokból hogyan alakítsák ki a szlovák nemzet összetartó egységét. Nyilvánvaló, hogy a felső-magyarországi szlovák nemesség nem osztotta a nemzeti érzelmű értelmiség nem állami jellegű, romantikus népi idealizmusát, és a nép (alattvalók/jobbágyok) még nem tekintette saját képviselőinek a nemzeti entuziasztákat.

A nemzetileg elkötelezett szlovák politikai gondolkodás méltó a koncentrált analitikus figyelemre. A vonatkozó szövegek tanulmányozása az anyag bonyolultságáról, laza szerkezetéről és változékonyságáról győzi meg a kutatót. A szlovák entuziaszták kívül voltak a politikai intézményeken, nem bírtak sem politikailag hasznosítható, sem gazdasági befolyással. Lelkesültséggel és szakvakkal bírtak, és az írott és nyomtatott szó révén formálták a közvéleményt, amit a modern korban nem szabad alábecsülni. Törekvéseik célja a történelmi Magyarország lakosságának normatív „nemzeti” újrakategorizálása volt.

Ismét a korabeli magyarországi (nem mondhatjuk, hogy társadalmi kontextusból kell kiindulni, mivel a társadalom a szó modern, normatív értelmében nem létezett), tehát a rendi kontextus fennállásából kell kiindulnunk, amelyet – és ebben a vonatkozásban nézetegyezés állapítható meg – meg kellett szüntetni és polgárral kellett felváltani; a lakosság jogi sokszínűségét az ország minden lakosának törvény előtti egyenlőségével kellett felváltani. Jellemét tekintve ez egy társadalmi és politikai forradalom volt, amely azonban a történelmi Magyarországon a „nemzeti” forradalommal, pontosabban szólva a „nemzetek” forradalmaival fonódott egybe, amit a változás nem minden szereplője értett meg kellőképpen, mert *ellentétben* álltak, és tulajdonképpen nem létezett egy közös, ma azt mondanánk, deliberatív fórum, amelyen a *különböző* szereplők álláspontjait és elképzeléseit megvitatták volna. Ezen túlmenően a „nemzet” problémamezejét politikai-nemzeti és etno-nemzeti (tribális) diskurzusok, illetve gyakran a kettő kombinációja uralta.

A legoffenzívebb magyarországi politikai szereplők a magyarországi nemesi nemzet tagjai voltak. Azt mondhatnánk, hogy a nemzetük iránt elkötelezett szlovákok – elsősorban a politikainak nevezhető – aktivitása, inkább reszponzív jellegű volt, a kreatív politikai képzelőerő azonban további töltettel látta el.

A régi, március előtti történelmi Magyarország lakossága a jogok tekintetében alapvetően két kategóriára oszlott: a kiváltságos rétegekre, vagyis a nemesi nemzetre, az ún. *populusra*, amely etnikai értelemben befogadó volt és lényegében az ország egyetlen politikai közösségét jelentette, illetve a jogokkal nem bíró, a politikai közösségen kívül elhelyezkedő és annak alárendelt, etnikailag szintén befogadó *plebsre*.

A nemesi modernizátorok kezdetben „saját” kiváltságos nemzetük szempontjából látták a helyzetet. A magyarországi viszonyokat leíró útleírásokat olvasva kiderül, hogy az „Uhor”, magyarul a „magyar” kifejezés a joggyakorlat szempontjából jogi-rendi jelentéssel is bírt, azaz az volt magyar (Uhor), aki a magyarországi rendi nemzet tagja volt vagy azzá lett. A honfiúsított külföldi is magyarrá (Uhor) vált, mert a magyarban nincs megfelelője a szlovák Uhor kife-

jezésnek¹⁹, miközben ez a megkülönböztetés gyakran előfordul a nemzetük iránt elkötelezett szlovákok szövegeiben, amelyek etnikai-nemzetiségi alapon tesznek különbséget.²⁰ A reformkor haladó politikusai, leegyszerűsítve, arra törekedtek, hogy a nemesi, rendi nemzetet, amely normatív-jogi szempontból az egyetlen létező nemzet volt a történelmi Magyarországon, megnyissák az ország többi lakosa előtt, és őket *egyénekként* befogadja ez a magyar diplomáciai nyelvű politikai közösség, és a megszokott úzus szerinti „magyarokká” tegye őket. Ez a szándék azonban nem számolt vagy nem akart számolni az intézményeken kívüli nemzetileg elkötelezett szlovák szereplőkkel, akiknek saját konkurens elképzeléseik voltak a „nemzetről”. Már az 1848–1849-es forradalom idején átértékelődött az a politika, amely a nemesi nemzetet a történelmi Magyarország „más nyelvű” lakosai nyelvi és kulturális jogainak figyelmen kívül hagyásával alakította volna át politikai nemzeté – példaként az 1849-es nemzetiségi törvényt említhetjük.

A szlovák entuziaszták és nemzeti érzelmű értelmiségiek számára nem volt elfogadható az a program, amely egyéni belépést kínált a kizárólag magyar nyelvű polgári-politikai közösség leendő projektjébe, hiszen egy saját nyelvvel rendelkező nemzet elképzelését dolgozták ki. Ez a magyarországi politikai közbeszéd meghatározó momentuma. A politikai térbe konkurens koncepciót kapultáltak. Az a körülmény teszi figyelemre méltóvá, hogy lényegében olyan megközelítést jelent, amely a rendi társadalom átalakításának megoldását a *rendiség* elvének a *nemzetiség* elvével történő felváltásában látja; a nemzeti érzelmű értelmiségiek elképzelései szerint a történelmi Magyarországnak a rendek országából a nemzetek országává kellett volna alakulnia. E koncepció érdekessége, hogy elsődlegesen nem az egyén, hanem a nemzet individualizmusával dolgozik, amelynek az egyén, *természetes* származása révén, mintegy alárendeltje; ebből a szempontból azután érthető, hogy a nemzetileg elkötelezett diskurzusban vagy diskurzusokban miért állítják pellengérré a *renegátságot*, a *nemzetüket megtagadókat*, miért alkotnak olyan új szavakat, mint a „*mad'arón*”, vagyis nem igazi magyar, és miért gyanúsítanak *nemzetárulással*. Mind a rend feudális koncepció-

¹⁹ A tárgyi érdeklődés szempontjából figyelemre méltóak a színházi ember, Christoph Seipp útleírásának megfigyelései és információi, amelyek rögzítik a történelmi Magyarország tagozódását „hazaiakra” (nemesség) és idegenekre (földművesek, jobbágyok), akik kívül vannak a „nemzet” (populus) kiváltsági rendszerén. Seipp szerint az Uhri kifejezés (vagyis a magyarok, mivel a magyar nyelv nem különbözteti meg az uhor és magyar kifejezéseket) a korabeli szociális nőmenklatúrában nemességet jelent. Ha egy külföldi indigenátusban részesül, azaz honfiúsítják, ami érdemek vagy az ország számára jelentett hozzáadatok alapján lehetséges, uhorrá (vagyis magyarrá), azaz nemessé válik, Seipp az „*einungarn*” eljárásról ír. Lásd: Seipp, 1793. 109–115. Lásd még: Péter, 2000. 338.

²⁰ Ezt próbálja érzékeltetni a szövegben korábban is használt „magyarországi” jelző – a fordító megjegyzése.

ja, mind a nemzet etnikai koncepciója használja az „eredet” és „származás/nemzetség” kategóriákat. Mindkét koncepció a „természettel” operál és korporatív jelleget mutat. A nemzeti érzelmű szlovák értelmiségieket a *rodoljubstvo* (nemzetiségüket szerető) archaikus kifejezéssel is jellemzik. A turócszentmártoni nemzeti konzervatívok gondolkodása sokban tükrözte a köznemességre jellemző, tipikus álláspontokat. Végző soron Vajanský azon diktuma, miszerint az értelmiség *pars pro toto* nemzet, interpretálható a nemzeti arisztokratizmus értelmében is.

Az 1868. évi nemzetiségi törvényben deklarált magyarországi politikai nemzet koncepciója elmélet maradt, mert az uralkodó elit elzárkózott azoktól a törekvésektől, amelyek a választójogot a lakosság szélesebb rétegeire is kiterjesztették volna. Ennek eredményeként leálltak a lakosság politikai részvételét jelentő politikai modernizációra irányuló kísérletek.

A magyarországi politikai kultúra és a szlovák nemzeti elkötelezettségű gondolkodás témája tehát több tekintetben is produktívnak bizonyult. Először egy keretként, amelyben megfigyelhető a rendi politikai kultúra polgárivá alakulásának koncepciója egy nyelviileg sokszínű környezetben, amelyben a változás szereplői, illetve megvalósítási elképzeléseik konfrontálódtak és versenyeztek egymással. Másodsor, a történelmi Magyarország politikai modernizációja, eltérően a gazdaságitól, inkább deklaratív síkon ment végbe; a változás egymással nem tanácskozó szereplőinek elkülönülő diskurzusaiban felszínre kerültek a polgárok befogadó politikai nemzetének projektjei, valamint az a koncepció, amely a történelmi Magyarországot a nyelviileg definiált nemzetek országaként alapította volna meg. A történelmi Magyarország kormányzó elitjének nem volt bátorsága ahhoz, hogy elméleti koncepcióját a politikai részvétel adekvát politikáinak elfogadásával tesztelje, ezáltal végző soron megfosztotta magát a közép-európai régió területi újraformálásában való részvétel lehetőségétől. Harmadsor: dacára a történelmi Magyarország kormányzó elitje és a nemzetileg elkötelezett szlovák elitje közötti ellentétnek,²¹ amely a vonatkozó diskurzusok összehasonlítása révén válik nyomon követhetővé, megállapíthatunk bizonyos stílusokat és nézőpontokat, amelyek akarva-akaratlanul a létező cselekvési és viselkedési minták értelmében vett közös kulturális keret megosztásából eredtek. Negyedsor: létezik az a magyarországi körülmények által meghatározott szociológiai probléma, hogy a szlovák nemzet az eredetileg feudálisan nemességre, értelmiségre és népre szegmentált, az összetartozás érzése által nem „ön-tudatosodott”, szlovákul beszélő felső-magyarországi lakosságból alakult ki.

²¹ Itt fel kell hívni a figyelmet egy lényeges tényre: a szlovák nemzeti elkötelezettségű értelmiségieknek nem volt saját politikai szereplői státuszuk. A szó valódi értelmében nem alkottak politikai pártot.

A korabeli nemzeti elkötelezettségű szövegekben ez az „arisztokratizmus” és a „jobbágyság” problémájaként követhető nyomon. Bár a történetírások gyakran utalnak „szlovákokra”, „magyarokra” és más nemzetekre/nemzetiségekre, egyáltalán nem veszik figyelembe, hogy a modern nemzet szociológiai normája, a *nationbuilding* szempontjából ezek még nem voltak végérvényesen felépített nemzetek. Céлом és törekvésem ennek a problémának az azonosítása volt.

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Kiadott források

Prúdy

1910–1911 Prúdy, 2. (1910–1911).

Seipp

1793 Seipp, Christoph: *Reisen von Preßburg durch Mähren, beyde Schlesien und Ungarn nach Siebenbürgen und von dort zurück nach Preßburg*. Frankfurt–Leipzig, 1793.

Záborský

1953–1954 Záborský, Jonáš: *Výber z diela v štyroch zväzkoch*. II. zv. Bratislava, 1953–1954.

2. Szakirodalom

Baer

2010 Baer, J.: *Revolution, Modus Vivendi or Sovereignty? The Political Thought of the Slovak National Movement from 1861 to 1914*. Stuttgart, 2010.

Hubenák

2000 Hubenák, L.: *Právne dejiny Slovenska do r. 1918*. Banská Bystrica, 2000.

Janos

1982 Janos, Andrew C.: *The Politics of Backwardness in Hungary*. Princeton, 1982.

Janšák

1932 Janšák, Štefan: *Daniel G. Lichard*. Druhé, opravené a doplnené vydanie. Bratislava–Skalica, 1932.

Kováč

2009 Kováč, Dušan: Konštrukcie národnej identity a zmena politickej kultúry. In: *Kolektívne identity v moderných spoločnostiach – región strednej Európy – Procesy konštruovania, reprodukovania a transformácie kolektívnych kategórií a identít*. Eds.: Kiliánová, Gabriela-Kowalská, Eva-Krekovičová, Eva Bratislava, 2009.

Lichterman-Cefai

2000 Lichterman, Paul-Cefai, Daniel: The Idea of Political Culture. In: *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*. Eds.: Goodin, Robert E.-Tilly, Charles. Oxford, 2006.

Péter

2000 Péter, László: Die Verfassungsentwicklung in Ungarn. *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. VII/1. köt. *Verfassung und Parlamentarismus*. Wien, 2000.

Pichler

2009 Pichler, Tibor: Miloš Štefanovič – o modernom slovenskom politickom myslení pred hlasistami. In: *Filozofia*, 64. (2009) 10. sz.

Fordította: Avar Hajnalka